

מי אתה עמלק?

הרב רפאל ברלזון

ישראל קדושים מסמלים את ההיפך הגמור מטומאת עמלק, אך מרגלא בפומיה דבעלי המוסר והעבודה, שבגדר מצוות מחיית עמלק מונחת גם מחיית "בחינת העמלק" הצפון בתוך כל אחד. במאמר הבא לקט של "בחינות עמלק" כפי שנתבארו בספרי המוסר והעבודה (בלא להתייחס לבחינות הידועות והמפורסמות של "אשר קרך" ושל "ולא ירא אלוקים")

בזוהר הק' (בראשית כ"ה ע"א) כתוב שערב רב שבישראל הם עמלקים. הגר"א ז"ע (תיקונים מז"ח, דף כ"ז) כותב שהערב רב הם "רישא דעמא קדישא בגלותא בתראה" וכמובא בזוהר (כי תצא דף רע"ט ע"א). מרן הגרא"א דסלר זצ"ל, מנהל רוחני דשיבת פוניבז' מבאר את כוונתו אודות המרידה בד' ובתורתו - בחינת עמלק - מצד מנהיגי פורקי העול בדור אחרון: "עלינו לדעת שזהו הניסיון שבו צריכים ישראל לעמוד בגלות זו".

"זהו הניסיון שלתוכו הוטל עם ישראל ביעקבתא דמשיחא' ה' יתברך משיב יהודים רבים לארץ ישראל ושולטים בה, ופורקי עול התורה מתגאים כאילו הם עשו זאת ופעלו בגבורתם, וככל שתגדל גאותם תגדל חוצפתם, ויגבר רצונם להשליט את האפיקורסות ח"ו. זהו הניסיון האחרון של גלות השכינה, הניסיון הקשה ביותר, אם נכיר את הניסיון הזה בכל היקפו, נדע את התפקיד שהטילו משמים על תקופתנו".

ניתן להוסיף כאן את דברי המהר"ל שנושקים לדברי הזוהר הק'. "זה האויב" כותב מהר"ל על עמלק "אינו מתנגד לישראל רק מצד קדושת ישראל במה שהם נבדלים מכל האומות, וזהו עצם מעלתם" (גבורות ה' פמ"ב).

עמלק = מקרה

מובא בחז"ל (ראה מכתב מאליהו, ח"ד עמ' 288) שעמלק הוא בבחינת 'מקרה' דהיינו שכוונתו להסתיר את הנהגת הקב"ה בעולמו. הגר"מ חדש זצ"ל, מנהל רוחני דשיבת 'חברון' מבא שזה בעצם עומק מצוות זכירת מעשה עמלק בימינו: "העומק של זכירת עמלק הוא להתעורר ולשים לב מה גרם לביאתו, לעמוד על שורש החטא שנכשלו בו. חז"ל אומרים שעיקר הסיבה הוא נסותם את ה' במה שאמרו היש ה' בקרבנו".

כלפי מלחמת עמלק מובא בחז"ל משל לאב שהרכיב את בנו על כתפו ויצא לשוק, וכל מה שהבן ביקש מאביו לקנות קנה לו. באמצע הדרך ראה בנו אדם מוכר והבן שאלו ראית את אבי? כעס עליו אביו ואמר לו "שוטה! אתה רוכב על כתפי וכל מה שאתה מבקש אני לוקח לך, ואתה אומר לזה ראית את אבי?" השליכו אביו מעל כתפו ובא כלב ונשכו. וכך היו ישראל כשיצאו ממצרים, שהיו כל צורכיהם מוטלים על הקב"ה אך כאשר שאלו "היש ה' בקרבנו" בא עמלק הכלב ונשכם.

"האסון הוא" - אמר מרן הגר"מ חדש זצ"ל - "בזמן שמרגישים ריחוק וכו' שואלים היכן אבי? אז הקב"ה כביכול משליכו מעל כתפו ובא הכלב ונושך אותו - עמלק בא כשלא מרגישים את הקדושה, כשלא מרגישים את ה' בקרבנו. מהותו של עמלק - כלב שמירה על עם ישראל ... חובתנו לשנן כי יש ה' בקרבנו!"

עמלק = גאווה

"מצוות מחיית עמלק בזמן הזה היא ביטול הגאווה" כך מובא בשם היהודי הקדוש מפשיסחא זצ"ל. הבאר משה מאוז'רוב זצ"ל מפנה למאמר חז"ל (במ"ר פ"ג) על הכתוב (משלי כט, כג) "גאות אדם תשפילנו" - זה עמלק שנתגאה על הקב"ה בחרופיו וגדופיו "ושפל רוח יתמד כבוד" - זה יהושע שהרגו.

עמלק = אי שימת לב

במה שונה עמלק מכל העמים שנודעו מזרוע עוזו של הקב"ה. כלשון הכתוב "שמעו עמים ירגזון... אילי מואב יאחזמו רעב" (שמות ט"ו, יד - טז)? ומדוע הוא לא נרתע מ"האמבטיה הרותחת", הכי הוא לא יודע שהיא תגרום לו לכוויות?!

סוד הדבר - מבאר מרן הגר"ח שמואלביץ זצ"ל, ראש ישיבת מיר היינו "אי שימת לב". בן הבליעל אינו שם על ליבו כי אמבטיה רותחת גורמת כוויות קשות. וזה ביאור מה שמובא במסכת שבת (דף ל"א ע"ב) שהרשעים יודעים שדרכם למיתה אלא ש"חלב על כסלם" דהיינו: אין הדבר נוגע להם כל עיקר. "יודעים היטב את כל הצפוי להם אחר מותם, וא"כ היאך הולכים ברשעים? אלא שאינם שמים על ליבם לייחס את מחשבת סופם אל עצמם, ולהשיבה אל כליותיהם, ולפיכך אמרו חז"ל ש"אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות", ומהי אותה רוח שטות? "שאלו היה יודע הירידה הצפויה לו לאחר החטא לא היה חוטא וכו' וכדאיתא בירושלמי בברכות במעשה בשומר כרמים שתבע אשה לעבירה, אמרה לו ריקא היש לך מקוה ללמוד תורה בטהרה? כיון שהלך לחפש לו מקוה מים בין כך נמנעה העבירה, הרי שהיה בדעתו כי לאחר חטא חמור כאיסור א"א ילך לטבול ויעסוק בתורה בקדושה ובטהרה כאילו לא קרה מאומה".

וידיעה זו שעי"י העבירה בעל כרחו ירד ממדרגתו, והשבת הידיעה אל לבו וכליותיו, לשים על ליבו את הדברים, כי דרך החטא מובילה לשאול תחתית, והדבר נוגע לו עצמו ממש, עבודה זו היא השורש הגדול בלימוד המוסר".

עמלק = עקמימות

ישראל מסמלים את היושר, ולפיכך הם מכוונים "ישורון". כך כותב המהר"ל בספר אור חדש (עמ' ס"ו) והוא ממשיך ומבאר שמצרים ובבל הן אומות לא ישרות ולפיכך לחמו בישראל, אך יחד עם זאת לא תכננו "להשמיד להרוג ולאבד" את כל עם ישראל כפי שתכנן המן. וזאת משום שהמן נקרא (אסתר ט, י) צורר היהודים, דהיינו שהיה עקום בתכלית וכפי שהוא מבאר: "ודבר זה מפני שהיה המן לישראל כמו שני דברים שהם מצירים זה לזה, שכל אחד דוחה את השני לגמרי, עד כי אי אפשר שיהיה להם מציאות יחד" ודבר זה נובע מחמת שהמן הינו מזרע עמלק, שהוא בבחינה הפוכה מישראל. ישראל מסמלים את היושר, ואילו עמלק "הוא הפך זה שהוא מעוקל... וכל אלו דברים דברי חכמה מאוד ומזה תבין ג"כ גודל הנס שהוא יותר גדול מכל אשר עמד על ישראל... ואי אפשר לפרש יותר" ע"כ לשון המהר"ל.

עמלק = שקר

במסורה בראשית פרק כ"ג פסוק ג' אנו מוצאים את שני הפסוקים הבאים: "וצא השדה" שנאמר לגבי עשו, "וצא הלחם בעמלק" שנאמר לגבי עמלק. מהו התוכן הפנימי שבין שני הפסוקים?

מבאר הבאר משה מאזורוב זצ"ל שמובא בזוהר הקדוש (ח"ג ר"ט, א) לגבי עמלק "דאתעבר ביה שקר" וכן מצינו לגבי עשו, שבחינתו שקר וכפי שחז"ל (ב"ר פס"ג) מבארים את מהות שמו "הא שוא" שבראתי בעולמי וכן אמרו בזוהר הקדוש (ח"א קמג, א) "דרגא דעשו שריא ביה, שאיהו שפת שקר".

עמלק = השפלת 'רוממות הנפש' של ישראל

כאשר זכו ישראל לכל הניסים ביציאת מצרים, הם הגיעו לדרגה של "רוממות הנפש" רוחנית. עמלק קינא בהם ברוממות זו ולפיכך רדף אחריהם ולחם בהם. כך מבאר מרן הסבא מקלם זצ"ל את מהות מלחמת עמלק בישראל "יוכן בכל דור ודור שזרע עמלק עדיין לא נמחה, כל מגמתן להשפיל כבודן של ישראל בכדי שישראל יעזבו אמיצות לבותם לאביהם שבשמים, וממילא יגזלו את כבודם הרם. אבל ישראל תמיד יתחזקו וירימו לבותם לאביהן שבשמים" - וכפי שמצאנו בשעת מלחמת עמלק "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל" (שמות יז, י"א) - ענין ירים פירושו שלא להניח לבו להתכנע ולהתנפל לפני העדר הכבוד שעשה הרשע העמלק הזה וכו' ולבש משה רבינו ע"ה בגבורה בהתרוממות הנפש והתבונן כי כבודם לא יקח בשום אופן וכו' וכן בכל דור - להתלבש בגבורה ובהתרוממות הנפש נגד בני עמלק - פריצי הדור וליצני הדור" (גדר "רוממות הנפש" מבואר בהרחבת יתר בכתבי הסבא מקלם, חנוכה ופורים, עמ' צ"ג).

מרן הסבא מקלם זצוק"ל העלה את הרעיון הני"ל בהרחבה בכתב יד קדשו, וכינה מאמר זה כ"המן טאש" (אוזן המן באידיש) בהמשך דבריו הוא כותב כי באמצעות עצה זו יוכל היהודי להתגבר על בחינת המן, ולהכניס את המן לתוך הכיס שלו, בהשתמשו במילה 'טאש' שמשמעותה באידיש גם 'כיס' וגם 'כיס'. והוא אף כותב במליצה: "ה'המן טאש' הלז צריכים לאפות אותו יפה יפה למען ער זאל זיך אין מויל צושיטען! (כדי שיהיה פריך בפה)..."

עמלק = חוצפה וזלזול

נסיים בדברי הגה"צ ר' חיים פרידלנדר זצ"ל, מנהל רוחני דשיבת 'פוניבז', לאחר שהוא מרחיב שורש עמלק זה חוצפה וזלזול: הנוגע לנו למעשה מקיום מצוה זו של מחיית עמלק, למחות ולהוקיע את חוצפת עמלק מתוך ליבנו, לבל ח"ו נקבל איזה זיק של השפעה מטומאת עמלק בביזוי הקדושה. מרגלא בפומיה דהגה"צ ר"י לוונשטיין זצוק"ל: כדי לקיים בצורה נכונה את מצוות מחיית עמלק, תחילה כל אחד צריך לשנוא את הרע אשר נמצא בו בעצמו, ולאחר מכן למחות את זכרו של עמלק. משום שכל זמן שאדם נבנה מהרע באיזושהי בחינה, עדיין איננו שונא את הרע, וא"כ איך הוא יכול לשנוא את עמלק? רק לאחר שעקר את הרע מקרבו, אז יש את האפשרות לעקור את הרע - עמלק - הנמצא חוצה לו.

מהות עמלק - היפך מהות ישראל

הגאון הגדול ראי"ל שטיינמן שליט"א מקשה כך: במסכת כתובות (דף ס"ו ע"ב) מובא מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור ותלמידיו הילכו אחריו. ראה ריבה אחת שהייתה מלקטת מזון מבין גללי בהמתן של ערביים. נעמדה הריבה בפניו וביקשה: רבי פרנסני! אמר לה בתי מי את? אמרה לו בת נקדימון בן גוריון וכו' אמר ריב"ז לתלמידיו: "זכור אני כשחתמתי על כתובתה של זו והייתי קורא בה אלף אלפים דינרי זהב מבית אביה חוץ משל חמיה. בכה רבן יוחנן בן זכאי ואמר: אשריכם ישראל בזמן שעושין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בהם ובזמן שאין עושין רצונו של מקום מוסרן ביד אומה שפלה ולא ביד אומה שפלה אלא ביד בהמתן של אומה שפלה.

נשאלת השאלה: הביטוי "אשריכם" אמנם מתאים לישראל בזמן שהם עושים רצונו של מקום, אך כיצד מתאים ביטוי זה בזמן שאין עושין רצונו של מקום?!

מבאר הגאון, שישנם בבריאה ארבעה בחינות: דומם צומח חי מדבר. כאשר צומח מתקלקל הוא מרקיב יותר מ'דומם' מקולקל. וכאשר 'חי' מתקלקל הוא מסריח יותר מצומח שהתקלקל. וכן הוא כלפי בחינת 'מדבר' שכאשר האדם אינו בדעת הרי הוא גרוע מבהמה שהיא בבחינת 'חי'.

כאשר ישראל הם בבחינת אין עושין רצונו של מקום על כרחך שירידתם תהיה בתכלית - וזאת משום שבשרשם הם נעלים יותר! ולכן המליץ ריב"ז את המילה 'אשריכם' גם כלפי זמן בו אין עושין רצונו של מקום, משום שתכלית הירידה מוכיחה ומסמלת את התכלית יסודם ושרשם הרוחני המאוד נעלה!

והנה זה לעומת זה ניצב עמלק לעומת ישראל שהוא "סמל הרע, סמל הס"מ, עד שהם לא נקראים עושי רע, אלא עצמו!"

כיצד מוחים את זכר עמלק?

כאשר ציווה הקב"ה להלחם בעמלק נאמר בפסוק "ושים באזני יהושע" (שמות יז, יד) הגרנ"מ וואכטפויגל זצ"ל, מנהל רוחני דשיבת 'לייקוד', ביאר שבביטוי זה מונחת ההוראה כיצד מוחים את זכר עמלק: "עמלק הוא שורש הרע, וכדי לעקור את זכר עמלק מן השורש, צריך לבוא עם שורש הטוב - ושורש הטוב הוא שמיעה - לכן נאמר לו ושים "באזני יהושע" דהיינו שישמע היטב".

וכן מצאנו בתביעה על שאול המלך שלא מחה את זכר עמלק "ולמה לא שמעת בקול ד'י" (שם"א, טו, יט) דאם היה שומע כהוגן וכראוי את דבר ה', לא היה מתפתה ע"י שום דבר. ובהמשך (בפסוק י"ט) מוסיף שמואל הנביא ואומר לשאול "החפץ לה' בעולות וזבחים כשמע בקול ה', הנה שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים".

"צריכים לפתח את כח השמיעה שיש באדם, בתחילה לשמוע מה שהחברותא רוצה לומר, ואח"כ לחלוק ולהתווכח עמו. מרן הגה"צ רבי אליהו לופיאן זצ"ל היה פותח את השיחות שלו באומרו "אנחנו מדברים אל האוזן השומעת", בזמנו לא הבנתי מה כוונתו וכי יושבים פה אנשים חרשים? על שגדלתי והבנתי שלא כל מי שיש לו אוזניים, שומע..."